

Stanisław Staszic i Wielkopolska – Biografia, Dziedzictwo i Pamięć – przewodnik merytoryczny

Spis treści

Wprowadzenie.....	3
Geneza i środowisko rodzinne – Piła jako miasto pogranicza	4
Status i pozycja rodu Stasziców w Pile	5
Wczesna edukacja i formacja regionalna.....	7
I Rozbiór Polski (1772) – punkt zwrotny i kształtowanie patriotyzmu.....	10
Wielkopolskie mieszczańskie korzenie a działalność reformatorska	14
Dalsza działalność i osiągnięcia	16
Współczesne dziedzictwo Staszica w Wielkopolsce	18
Podsumowanie – Wielkopolskie DNA reformatora.....	21

Niniejsze opracowanie powstało w ramach realizacji projektu „**Staszic 2.0 – Przedsiębiorczość, odpowiedzialność społeczna i innowacje w edukacji wielkopolskiej młodzieży: multimedialny program edukacyjny inspirowany dziedzictwem Stanisława Staszica**”.

Materiały te stanowią syntezę wiedzy z kluczowych, publicznie dostępnych źródeł internetowych instytucji takich jak Państwowy Instytut Geologiczny – PIB, Polska Akademia Nauk (PAN), Akademia Górniczo-Hutnicza, Muzeum Stanisława Staszica w Pile, Muzeum Historii Kielc, uczelnie wyższe i szkoły noszące im. Stanisława Staszica, strony właściwych ministerstw oraz innych źródeł edukacyjnych.

Ze względu na interdyscyplinarny i przekrojowy charakter postaci Stanisława Staszica, a także naturalne różnice interpretacyjne i faktograficzne występujące w literaturze źródłowej z epoki (np. daty, szczegóły geograficzne, oceny ekonomiczne), na poziomie szczegółów mogą sporadycznie występować nieznaczne rozbieżności między dostępnymi źródłami.

Naszym celem było ukazanie postaci Stanisława Staszica w sposób **możliwie najpełniejszy, interdyscyplinarny i wierny**, koncentrując się na **metodologii myślenia systemowego** oraz **postawach reformatorskich i przedsiębiorczych**.

W celu ostatecznego i dogłębnego zweryfikowania faktów historycznych, szczególnie zachęcamy do korzystania z pierwotnych materiałów źródłowych i zasobów instytucjonalnych, w tym z bogatych zbiorów **Muzeum Stanisława Staszica w Pile**.

Finansowanie i odpowiedzialność:

Projekt „Staszic 2.0” współfinansowany jest ze środków Samorządu Województwa Wielkopolskiego.

Niniejsze materiały stanowią **opracowanie realizatora projektu (Fundacji Gospodarczej Północnej Wielkopolski)** i nie uwzględniają oficjalnego stanowiska Samorządu Województwa Wielkopolskiego ani instytucji z nim związanych.

Wprowadzenie

Stanisław Wawrzyniec Staszic (1755-1826) jest nie tylko jedną z najwybitniejszych postaci polskiego Oświecenia, ale przede wszystkim produktem wielkopolskiego pogranicza, ukształtowanym przez specyficzne środowisko zamożnego, lecz politycznie zagrożonego mieszczaństwa. Niniejsze opracowanie przedstawia kompleksową analizę fundamentalnych związków Staszica z Wielkopolską, ze szczególnym uwzględnieniem jego rodzinnego miasta Piły.

Tożsamość i program reformatorski Staszica są nierozzerwalnie związane z dwoma kluczowymi fenomenami regionalnymi:

1. **Zamożnym, mieszczańskim statusem rodziny**, który zaszczepił w nim etos pracy i gospodarności
2. **Bolesne doświadczenie związane z I Rozbiorem Polski (1772)**, która oznaczała utratę Piły na rzecz Prus i zdegradowanie statusu jego rodziny

Jego późniejsze pisma polityczne, w tym *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (1787) i *Przestrogi dla Polski* (1790), były bezpośrednią, patriotyczną odpowiedzią na tę osobistą i regionalną tragedię. Program reform, szczególnie w sferze ekonomicznej i agrarnej, stanowił próbę obrony państwa poprzez wzmocnienie mieszczańskiego etosu pracy, handlu i przemysłu.

Geneza i środowisko rodzinne – Piła jako miasto pogranicza

Narodziny i położenie geograficzne

Stanisław Wawrzyniec Staszic urodził się **w pierwszych dniach listopada 1755 roku** w Pile – niewielkim królewskim mieście na północnych kresach Wielkopolski. Został ochrzczony **6 listopada 1755 r.** w pilskim kościele św. Janów (wysadzony w powietrze w grudniu 1975 roku).

Piła leżała nad rzeką Gwdą, na styku Wielkopolski i Pomorza, stanowiąc **miasto pogranicza** o mieszanym charakterze kulturowym i strategicznym znaczeniu. Od XV wieku posiadała prawa miejskie (nadane w 1513 przez króla Zygmunta I Starego) i wchodziła w skład starostwa ujskiego. W połowie XVIII wieku Piła była niewielkim ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym otoczonym lasami, a jej położenie na rubieżach Rzeczypospolitej oznaczało bliskość granicy z Prusami.

Sytuacja ta nadawała miastu specyficzny charakter pogranicza – z jednej strony pozostawało częścią województwa poznańskiego I Rzeczypospolitej, z drugiej zaś podlegało wpływom sąsiedniej Brandenburgii i Pomorza.

Spółeczno-gospodarczy portret Piły w połowie XVIII wieku

Piła w połowie XVIII wieku, w okresie formacyjnym Staszica, była królewskim miastem Wielkopolski, usytuowanym w strategicznie kluczowym, ale i wysoce niestabilnym punkcie – na samym pograniczu z Królestwem Prus (Brandenburgią). Ten kontekst pogranicza definiował charakter miasta.

Piła połowy XVIII wieku pozostawała niewielkim miastem (liczącym zapewne nie więcej niż kilka tysięcy mieszkańców), które jednak jako ośrodek przygraniczny doświadczało dynamiki wynikającej z przepływu ludzi i towarów. Po pożarze miasta w 1626 r. rozwój Piły był zahamowany, lecz w drugiej połowie XVIII w. ponownie się ożywił m.in. dzięki rosnącej aktywności rodzin mieszczańskich takich jak Staszicowie.

Analiza zbiorów Muzeum Okręgowego im. Stanisława Staszica w Pile pozwala na rekonstrukcję materialnego wymiaru życia elit miejskich tego okresu. Muzeum posiada w swoich stałych ekspozycjach kolekcję "Meble i wnętrza mieszkalne od połowy XVIII - XX w.". Istnienie takich zbiorów dowodzi, że Piła posiadała rozwiniętą, zamożną kulturę mieszczańską, zdolną do akumulacji dóbr i tworzenia wnętrz na wysokim poziomie estetycznym, co odpowiadało standardom epoki.

Mieszkańcy Piły rekrutowali się głównie z ludności polskiej, choć bliskość Nowej Marchii (Neumark) powodowała obecność także osadników niemieckich w okolicy. Miasto jako królewszczyzna znajdowało się pod administracją starostów (przedstawiciele króla), a mieszczenie pilscy – w tym Wawrzyniec Staszic – zabiegali o interesy swojej społeczności u władz Rzeczypospolitej.

Zbiory Działu Historycznego Muzeum Okręgowego, obejmujące m.in. "kolekcję medalierstwa polskiego od XVIII – XX w." oraz eksponaty z "przeszłości Piły i regionu", osadzają miasto w szerszym kontekście historycznym Rzeczypospolitej. Był to ośrodek polski, który na co dzień odczuwał rosnącą presję i militarną dyscyplinę sąsiednich Prus, co kontrastowało z postępującą erozją władzy centralnej Rzeczypospolitej w miastach królewskich.

Status i pozycja rodu Stasziców w Pile

Rodzina należąca do elity mieszczańskiej

Stanisław Staszic urodził się w rodzinie należącej do ścisłej elity mieszczańskiej miasta. Rodzina Stasziców od pokoleń odgrywała znaczącą rolę w życiu Piły.

Ojciec – Wawrzyniec Staszic – był zamożnym mieszczaninem i wieloletnim burmistrzem Piły. Oprócz funkcji burmistrza, pełnił także obowiązki królewskiego sekretarza (sekretarza JKM), co świadczy o jego pozycji i kontaktach sięgających poza lokalną społeczność.

Dziadek – Andrzej Staszic – przez 30 lat piastował urząd burmistrza miasta.

Matka – Katarzyna z domu Mędlicka – pochodziła z rodziny również osadzonej w pilskim patrycjacie. Źródła określają ją jako "burmistrzanka pilska", co sugeruje, że jej ojciec także sprawował urząd burmistrza.

Rodzeństwo – Stanisław miał troje starszego rodzeństwa: braci **Andrzeja** i **Antoniego** oraz siostrę **Annę**.

Majątek i status materialny

Rodzina Stasziców cieszyła się w Pile znacznym poważaniem i należała do najzamożniejszych rodzin miejskich. **Posiadała własny folwark na przedmieściu zwanym Zamościem**, obejmujący dom mieszkalny, stodołę, oborę i owczarnię. Posiadanie folwarku wskazuje na przedsiębiorczość rodziny – mieszczanie ci zajmowali się nie tylko handlem czy rzemiosłem, ale także gospodarką rolną.

Dom rodzinny – "Staszicówka"

Najważniejszym materialnym dowodem pozycji rodziny jest **sam fakt zachowania do dziś dawnego domu Stasziców przy ulicy Browarnej**. Dom rodzinny Stanisława (tzw. "Staszicówka") **wzniesiony został około połowy XVIII w.** i uchodzi za **najstarszy zachowany budynek w mieście**. To właśnie w tym skromnym, parterowym domu przy dzisiejszej ul. Browarnej przyszedł na świat Stanisław Staszic.

Obiekt ten, dziś będący siedzibą **Muzeum Stanisława Staszica**, świadczy o zamożności rodziny, która mogła pozwolić sobie na posiadanie okazałej nieruchomości w centrum miasta. Oficjalne źródła historyczne określają Stanisława Staszica mianem **"najznakomitszego z pilan"**, co dodatkowo podkreśla historyczny status jego rodu w strukturze miejskiej.

Wychowanie w takim domu, w centrum miejskiego życia, musiało wywrzeć fundamentalny wpływ na młodego Staszica, eksponując go od najmłodszych lat na kwestie związane z zarządzaniem, prawem miejskim i gospodarką.

Wartości rodzinne i formacja duchowa

Staszycowie byli katolikami i przywiązanie do wiary stanowiło istotny element ich tożsamości. Tradycje domu rodzinnego silnie ukształtowały charakter młodego Stanisława – **wyniósł on z domu głęboki patriotyzm, poczucie obowiązku obywatelskiego, żarliwą religijność oraz szacunek dla nauki.**

Później wspomniano, że dewizą jego życia stało się hasło „**być narodowi użytecznym**”, co odzwierciedla etos pracy i służby publicznej zakorzeniony w wartościach mieszczańskich Wielkopolski XVIII wieku.

Wczesna edukacja i formacja regionalna

Pierwsze nauki w Pile

Choć nie ma na to dowodów historycznych, prawdopodobnie pierwszy etap edukacji Stanisława Staszica odbył się w rodzinnym mieście **w wieku około 7 lat, w miejscowej szkole parafialnej** przy kościele św. Janów w Pile. Szkoła ta, prowadzona przez duchownych, uczyła podstaw czytania, pisania, katechizmu oraz podstaw łaciny i arytmetyki.

Decyzja o drodze duchowej

Kluczową decyzją formacyjną był **wybór drogi do stanu duchownego**. Dzięki staraniom rodziny (a zapewne szczególnie matki) młody Stanisław od początku był przygotowywany do stanu duchownego.

W strukturach społecznych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, dla ambitnego syna z elity mieszczańskiej, jakim był Staszic, **kariera duchowna stanowiła jedną z niewielu dróg awansu społecznego** i – co ważniejsze – **intelektualnego, pozwalającą ominąć barierę stanu szlacheckiego**. Stan duchowny otwierał dostęp do najwyższych poziomów edukacji oraz potencjalnych wpływów politycznych, które były systemowo zamknięte dla mieszczanina.

Studia w Kolegium Jezuickim w Poznaniu

Naturalnym kolejnym krokiem w edukacji Staszica, po wyczerpaniu możliwości oferowanych przez Piłę, były studia w regionalnej metropolii – Poznaniu. Poznań jako serce Wielkopolski, był wówczas głównym ośrodkiem edukacyjnym regionu.

Okolo 1770 roku (dokładna data nie jest znana) Staszic uczęszczał do kolegium jezuickiego w Poznaniu. Poznańskie kolegium jezuitów, mieszczące się przy tamtejszej Farze, było wówczas szkołą średnią (tzw. szkoła wydziałowa), kształcąca w zakresie nauk humanistycznych, retoryki, filozofii i podstaw teologii.

Edukacja Staszica przypadła na okres ważnych przemian w systemie oświaty – **w 1773 r., gdy kasacie uległ zakon jezuitów, szkołę przejęła świeżo utworzona Komisja Edukacji Narodowej.** Dawne kolegium jezuickie zostało połączone z Akademią Lubrańskiego i przekształcone w **Szkołę Wojewódzką KEN.** Staszic kontynuował tam naukę do roku 1778, będąc świadkiem reform oświeceniowych w duchu KEN. Program nauczania rozszerzono o język polski, nauki przyrodnicze i elementy nowoczesnej filozofii – co z pewnością wpłynęło na horyzonty młodego Staszica.

To właśnie w Poznaniu Staszic otrzymał solidne, klasyczne wykształcenie, które stało się fundamentem dla jego późniejszych, znacznie bardziej radykalnych studiów zagranicznych w Niemczech i Paryżu. **Okres poznański ugruntował jego tożsamość jako Wielkopolanina,** związanego z dwoma kluczowymi ośrodkami regionu: rodzinną Piłą i akademickim Poznaniem.

Związki te są w regionie pamiętane do dziś, o czym świadczy choćby funkcjonowanie **Szkoły Podstawowej nr 19 im. S. Staszica w Poznaniu.**

Droga do kapłaństwa

Zgodnie z życzeniem rodziców (zwłaszcza matki), Stanisław po ukończeniu szkoły średniej wstąpił do seminarium duchownego diecezji poznańskiej. Prawdopodobnie już **w 1774 r., mając niespełna 19 lat, otrzymał niższe święcenia kapłańskie** (prima tonsura i kolejne postugi).

Ukończył formalnie poznańskie seminarium duchowne w roku 1778, jednak – co znamienne – tak naprawdę nigdy nie podjął typowej postęgi duszpasterskiej. Jeszcze przed przyjęciem pełnych święceń kapłańskich uzyskał dla siebie dość wygodną pozycję w strukturze kościelnej regionu.

Mianowano go kanclerzem kapituły kolegiackiej w Szamotułach koło Poznania, z czym wiązało się beneficjum w postaci dochodów z dóbr Jankowice. Było to stanowisko honorowe i administracyjne, niewymagające święceń prezbiteratu od razu – dzięki temu Staszic mógł formalnie należeć do stanu duchownego i czerpać dochody kościelne, nie będąc jeszcze czynnym kapłanem. Zabieg ten (powszechny w XVIII w.) świadczy o wsparciu, jakiego młodemu klerykowi udzieliły wpływowe kręgi – możliwe, że rodzina lub protektorzy z Poznania postarali się o tę nominację, by zabezpieczyć mu utrzymanie i czas na dalszą edukację.

Święcenia kapłańskie Staszic przyjął ostatecznie na przełomie 1778 i 1779 roku, mając 23 lata (choć nie wszystkie źródła historyczne są w tym zgodne). Wkrótce potem nominalnie pełnił funkcję kanonika/kanclerza szamotułskiej kapituły kolegiackiej, choć faktyczne obowiązki wykonywał zapewne zastępca. Staszic nie objął żadnej parafii – pozostał księdzem bez stałej postęgi, co było wyborem świadomym, wynikającym z jego szerokich zainteresowań naukowych i społecznych.

Okres ten spędził głównie w Poznaniu, gdzie zyskał opinię uczonego i odczytanego duchownego nowych czasów. Już w **1779 r. w Warszawie wydane zostały jego pierwsze przekłady literackie z francuskiego**, co dowodzi, że posiadał gruntowne wykształcenie językowe i literackie.

Wpływy regionalne i dalsza edukacja

Młodość i edukacja Staszica upłynęły więc w Wielkopolsce – najpierw w prowincjonalnej Pile, następnie w Poznaniu, stolicy regionu, oraz epizodycznie w Szamotułach.

Wielkopolskie środowisko oświecone, skupione wokół reformatorów edukacji i duchowieństwa (np. biskupów-pozytywistów) odcisnęło na nim piętno. Poznań w latach 1770-1780 był miejscem działalności Komisji Edukacji Narodowej oraz dyskusji o potrzebie naprawy Rzeczypospolitej. To tam Staszic zetknął się z duchem reform – dowodem może być, że już w 1779 r.

zdecydował się na dalsze studia za granicą, co było wówczas przejawem nowoczesnego podejścia do nauki. Jak sam wspominał, do wyjazdu zachęcał go ojciec.

W drugiej połowie 1779 r. młody ksiądz Stanisław wyruszył w podróż edukacyjną – przez Lipsk i Getyngę dotarł do Paryża, gdzie **przez blisko dwa lata kształcił się w Collège Royal (Collège de France)** w zakresie nauk przyrodniczych i fizyki. Ta decyzja świadczy o intelektualnej odwadze i ambicjach, które wyniósł z Wielkopolski. Regionalne struktury kościelne (diecezja poznańska) zapewniły mu wsparcie finansowe i formalne – beneficjum szamotulskie umożliwiło opłacenie studiów.

Podsumowując, formacja Staszica była ściśle związana z Wielkopolską: tu otrzymał wychowanie, edukację podstawową i średnią, tu też wstąpił do stanu duchownego w ramach lokalnego Kościoła. **Wielkopolski etos pracowitości i racjonalizmu oświeceniowego ukształtował go na progu dorosłego życia.**

I Rozbiór Polski (1772) – punkt zwrotny i kształtowanie patriotyzmu

Przełom roku 1772 i los Piły

Rok 1772 stanowi kluczową cezurę w biografii Stanisława Staszica i kamień węgielny jego późniejszej tożsamości patriotycznej. W wyniku **I Rozbioru Polski**, Piła, jako miasto pograniczne, została brutalnie odcięta od Rzeczypospolitej i siłą anektowana przez Królestwo Prus, stając się **Schneidemühl**.

Na mocy traktatu rozbiorowego Piła wraz z okolicznymi ziemiami (tzw. obwód nadnotecki) została oderwana od Rzeczypospolitej i włączona do Królestwa Prus (tworząc część tzw. Departamentu Netze).

Dla 17-letniego Staszica, będącego w krytycznym momencie formacyjnym, nie było to abstrakcyjne wydarzenie polityczne, lecz **nagła i brutalna utrata "małej ojczyzny"**. Miasto poddano natychmiastowej, restrykcyjnej polityce

administracyjnej i germanizacyjnej. Kalendarium jego życia odnotowuje, że „następuje pierwszy rozbiór Polski, Staszic staje się poddanym króla Prus”.

Stanisław Staszic miał wówczas 17 lat i przebywał prawdopodobnie w Poznaniu jako uczeń szkoły średniej. Wiadomość o utracie rodzinnego miasta musiała być dla niego trudnym doświadczeniem. Choć młody Stanisław kontynuował naukę w niepodległej jeszcze centralnej Wielkopolsce (Poznań pozostał pod władzą polską do 1793 r.), to świadomość rozbiorowej krzywdy była w jego rodzinie bardzo żywa.

Wraz z polskim wojskiem, które w 1772 opuściło Piłę po przekazaniu jej Prusakom, odeszła pewna era miasta – miasta należącego odtąd do zaborcy.

Skutki dla rodziny Stasziców – osobista trauma reformatora

Aneksja Piły oznaczała dla rodziny Stasziców jako polskiej elity miejskiej związanej historycznie z władzą królewską Rzeczypospolitej, **osobistą katastrofę**. Z dnia na dzień stracili swój dotychczasowy, wysoki status polityczny i społeczny, zostając zdegradowani do roli poddanych drugiej kategorii w obcym państwie.

Ojciec Stanisława, **Wawrzyniec, początkowo pozostał w Pile pod pruskim panowaniem**. Po zajęciu Piły przez Prusaków ojciec Staszica stracił stanowisko burmistrza. Nie usunięto go jednak całkowicie z życia publicznego, bo w dokumentach przy jego nazwisku pojawiają się słowa ławnik i sędzia.

Władze pruskie często podporządkowywały sobie lokalne elity, ale równie często zastępowały je administracją niemiecką.

Faktem jest, że **w 1794 r. Wawrzyniec Staszic sprzedał wszystkie swoje nieruchomości w Pile i wyprowadził się z miasta**. Ostatnim polskim nabywcą domu Stasziców był piłski mieszczanin Christian Lehn. Wawrzyniec, owdowiały już wówczas, zamieszkał w majątku swojej córki Anny, która wcześniej wyszła za mąż (zapewne za właściciela dóbr ziemskich). **Od tego momentu nikt z rodziny Stasziców nie mieszkał już w Pile**.

Można przypuszczać, że decyzja o opuszczeniu rodzinnego miasta po ponad 20 latach pruskiego panowania wynikała z poczucia wyobcowania w

germanizującym się otoczeniu oraz z patriotycznych wyborów rodziny. Sam Stanisław po 1772 r. rzadko mógł być w Pile – jako obywatel Rzeczypospolitej (aż do 1793) musiałby przekraczać nową granicę państwową, by odwiedzić rodzinne strony. Rozłąka z "matką ojczyzną" z pewnością potęgowała w nim ból po utracie ziemi rodzinnej.

Ta osobista i rodzinna „trauma” – **utrata domu, statusu i bezpieczeństwa** – stała się fundamentalnym doświadczeniem, które ukształtowało późniejszy radykalizm polityczny Staszica.

Od utraty Piły do "Uwag" i "Przestróg" – regionalne źródła patriotyzmu

Doświadczenie rozbioru wywarło głęboki wpływ na kształtowanie patriotyzmu Staszica i jego późniejsze pisma polityczne. Jak odnotowano, **"nieszczęście ojczyzny oraz niesprawiedliwość społeczna w szlacheckiej Polsce będą w przyszłości głównymi motywami prac Staszica jako pisarza politycznego"**.

Patriotyzm Staszica nie był abstrakcyjną ideą filozoficzną; był reakcją na konkretną stratę. Jego późniejsze dzieła polityczne są nierozdzielnie związane z tym doświadczeniem.

"Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego" (1787), jak wskazują analizy historyczne, powstają w bezpośrednim "kontekście rozbiorowym". Zawarte w nich apele o wzmocnienie władzy wykonawczej, reformę skarbu i stworzenie silnej armii były bezpośrednią odpowiedzią na słabość państwa, która umożliwiła aneksję Piły. W pismach tych przelewa się "jego własne, od nikogo nie zapożyczone, gorące umiłowanie Ojczyzny", zrodzone z osobistej straty.

Kulminacją tej myśli są "Przestrogi dla Polski" (1790). Radykalizm Staszica w Przestroгах bierze się z jego osobistego doświadczenia – on wiedział, czym grozi anarchia i słabość państwa, ponieważ widział to na własne oczy w swojej rodzinnej Pile.

W „Przestroгах dla Polski” Staszic z pasją piętnował przyczyny upadku państwa. Wskazywał na anachroniczne przywileje szlachty, ucisk chłopów i słabość władzy centralnej jako źródła nieszczęścia Rzeczypospolitej. Apelowwał o gruntowne reformy: **zniesienie liberum veto, zwiększenie armii do**

100 tysięcy, opodatkowanie wszystkich stanów, poprawę doli chłopów i mieszczan.

Co znamienne, w „Przestrofach dla Polski” pisał nawet, że **„użyteczniejszą byłaby absolutna monarchia niż zła Rzeczpospolita – bo pierwsza naród Polaków zachowa”**. Te radykalne słowa odzwierciedlają rozpacz patriotów po pierwszym rozbiore: Staszic gotów był poprzeć silną władzę, byle tylko ocalić państwo przed całkowitym upadkiem.

Symbolika ta jest świadomie kultywowana we współczesnej Pile. Kluczowy pomnik w przestrzeni miejskiej, **„Ławeczka Stanisława Staszica”**, przedstawia reformatora właśnie podczas przeglądania pierwszego wydania Przestróg dla Polski. Jest to niezwykle silny zabieg artystyczny, który w miejscu traumy (Pile) umieszcza postać z dziełem, które było receptą na uniknięcie tej traumy.

Kolejne rozbiory i dalsza działalność patriotyczna

Trauma rozbiorowa nie ograniczyła się do roku 1772. **Kolejne rozbiory (1793, 1795) dopełniły tragedii Polski**, zabierając tym razem resztę Wielkopolski (w 1793 Poznań i cała okolica dostały się Prusom). Staszic, będąc na bieżąco zaangażowany w życie publiczne, bardzo mocno przeżył rozdarcie kraju.

Gdy w 1795 Rzeczpospolita przestała istnieć, „pozbawiony nadziei w odosobnieniu pisał kolejne księgi Rodu ludzkiego” (filozoficznego poematu), a następnie wyjechał z Polski wraz z rodziną Zamoyskich (Wiedeń).

Mimo to nie utracił ducha – **aktywnie wsparł materialnie insurekcję kościuszkowską 1794 roku**, przekazując 5.400zł na cele powstania.

Rozbiory ugruntowały w nim przekonanie, że Polska musi się odrodzić moralnie i politycznie, a ich echa pobrzmiewały w jego późniejszych działaniach. Gdy po 1795 r. przyszło żyć w zniewolonym kraju, Staszic skupił się na **pracy organicznej**: badał ziemie polskie, tworzył podstawy pod rozwój przemysłu i rolnictwa (m.in. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie), jakby przygotowując naród na chwilę odzyskania niepodległości.

Jego patriotyzm, zahartowany okresem rozbiorów, był dojrzały i praktyczny – przekonany, że **tylko silne gospodarczo i oświecone społeczeństwo zdoła odzyskać wolność**.

Podsumowując, utrata rodzinnej Wielkopolski w 1772 r. na zawsze naznaczyła Stanisława Staszica. Poczucie krzywdy i obowiązku wobec Ojczyzny przeniknęło całe jego życie i twórczość. Historycy zgodnie podkreślają, że to właśnie rozbiory obudziły w nim tak gorący zapał reformatora i myśliciela społecznego. Sam Staszic nigdy nie doczekał niepodległej Polski (zmarł w 1826 r.), ale jego pisma i dokonania w znacznym stopniu przyczyniły się do podtrzymania ducha polskości w czasach zaborów – zwłaszcza w jego ukochanej Wielkopolsce.

Wielkopolskie mieszczańskie korzenie a działalność reformatorska

Mieszczańskie pochodzenie a krytyka elit szlacheckich

Wywodzenie się z wielkopolskiej elity mieszczańskiej fundamentalnie zdefiniowało program reform Staszica. W drugiej połowie lat 80. XVIII wieku stał się on **czołowym ideologiem emancypacji mieszczan.** Jego pisma polityczne stanowiły bezprecedensowy w Rzeczypospolitej atak na anachroniczny system feudalny i przywileje szlacheckie.

Jego krytyka nie była jednak populistyczna, lecz ekonomiczna. **Staszic, wychowany w wielkopolskim etosie gospodarności, zarzucał szlachcie marnotrawstwo, bierność gospodarczą i przedkładanie prywatnego interesu (przywilejów) nad dobro państwa.** Przeciwwstawiał szlacheckiej konsumpcji i przywilejom – mieszczańską pracę, gospodarność i przemysł.

W Przestrojach dla Polski formułował postulat tworzenia z młodzieży szlacheckiej i mieszczańskiej **"jednego narodu"**, co było ideą rewolucyjną, uderzającą w sam fundament ustroju stanowego.

Staszic otwarcie głosił równość mieszczan i szlachty w zakresie praw politycznych i ekonomicznych, a także krytykował szlachtę za próżniacze życie na koszt pracy chłopów. Szczególnie ostre słowa skierował pod adresem szlacheckiego kultu "złotej wolności" (liberum veto) oraz koncepcji wolności rozumianej jako bezkarne panoszenie się magnaterii. Jego zdaniem:

„wolność jednych nie może oznaczać tyranii wobec innych – prawdziwa wolność opiera się na prawie i porządku, nie na anarchii”.

Argumentacja ekonomiczno-demograficzna w kwestii chłopskiej

Wpływ wielkopolskiego, mieszczańskiego pochodzenia najwyraźniej widać w argumentacji Staszica dotyczącej reformy agrarnej. Kontynuując tradycję publicystyki oświeceniowej apelującej o poprawę doli chłopca, Staszic wzniósł ją na nowy poziom, **używając argumentów ekonomiczno-demograficznych**.

Jego zdaniem głęboką przyczyną słabości państwa była nie tylko kwestia militarna, ale przede wszystkim zapaść demograficzna i ekonomiczna wsi polskiej. Staszic argumentował, że **ucisk i wyzysk chłopca prowadzi nie tylko do niesprawiedliwości, ale przede wszystkim do wyludnienia i zubożenia kraju**. Wzywał do:

- **Nadania chłopom własności ziemi**
- **Zniesienia pańszczyzny**
- **Zwiększenia produkcji rolnej poprzez reformy agrarne**

Staszic wskazywał, że **kraje rozwijające się gospodarczo (np. Prusy) reformują relacje własnościowe na wsi**, podczas gdy Rzeczpospolita trwa w archaicznych stosunkach feudalnych. Jego celem było przekonanie elit, że:

„chłop-właściciel jest lepszym podatnikiem i żołnierzem niż chłop-poddany”.

Program reform gospodarczych i społecznych

Program reform Staszica obejmował szerokie spektrum działań:

Reformy polityczne:

- Zniesienie liberum veto
- Wzmocnienie władzy centralnej (król, sejm)
- Zwiększenie armii do 100 tysięcy żołnierzy
- Opodatkowanie wszystkich stanów (w tym szlachty)

Reformy społeczne:

- Równouprawnienie mieszczan
- Poprawa statusu chłopów
- Tworzenie "jednego narodu" z wszystkich stanów

Reformy gospodarcze:

- Rozwój handlu i przemysłu
- Reformy agrarne
- Wspieranie przedsiębiorczości mieszczańskiej
- Rozwój edukacji i nauki

Staszic był przekonany, że **siła państwa leży w pracy i przemyśle, a nie tylko w przywilejach szlacheckich**. Ten pogląd wynikał bezpośrednio z jego wielkopolskiego, mieszczańskiego zrozumienia gospodarki i społeczeństwa.

Dalsza działalność i osiągnięcia

Działalność naukowa i badawcza

Po powrocie z zagranicznych studiów Staszic poświęcił się działalności naukowej i społecznej. Był jednym z **prekursorów polskiej geologii** – prowadził badania geologiczne i mineralogiczne, które zaowocowały pierwszymi systematycznymi opisami budowy geologicznej ziem polskich.

W latach 1797-1805 odbył szereg **wypraw naukowych** po Polsce, dokumentując zasoby naturalne kraju. Wyniki tych badań opublikował w dziele **"O ziemiorkodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski"** (1815) – fundamentalnej pracy dla rozwoju polskiej geologii.

Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Staszic był **współzałożycielem i wieloletnim prezesem (1808-1826) Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie** – pierwszej nowożytnej instytucji naukowej w Polsce. Towarzystwo stało się ośrodkiem polskiego życia

intelektualnego w czasach zaborów, skupiającym wybitnych uczonych i myślicieli.

Pod kierunkiem Staszica Towarzystwo prowadziło:

- Badania naukowe (geografia, geologia, historia, język)
- Działalność wydawniczą
- Zbieranie polskiego dziedzictwa kulturowego
- Organizowanie ekspedycji badawczych

Działalność gospodarcza i społeczna

Staszic nie ograniczał się do teorii – aktywnie wdrażał swoje idee w praktyce:

Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie – organizacja wspierająca rozwój nowoczesnego rolnictwa

Kopalnie i huty w Staropolskim Okręgu Przemysłowym – Staszic zarządzał górnictwem i hutnictwem w Królestwie Polskim, modernizując przemysł

Osada Hrubieszów – założył wzorcową osadę rolniczą, gdzie wdrażał swoje koncepcje reformy agrarnej

Działalność charytatywna – wspierał biednych, fundował stypendia dla uzdolnionych młodych ludzi

Projekty edukacyjne – angażował się w reformę szkolnictwa, wspierał rozwój nauk ścisłych

Testament i dziedzictwo

Staszic pozostał wierny swoim ideałom do końca życia. W testamencie **przekazał cały swój majątek na cele publiczne** – naukę, oświatę i wsparcie dla ubogich. To świadczy o konsekwencji w realizacji dewizy "**być narodowi użytecznym**".

Zmarł **20 stycznia 1826 roku w Warszawie**, pozostawiając po sobie ogromne dziedzictwo intelektualne i materialne.

Współczesne dziedzictwo Staszica w Wielkopolsce

System pamięci w Pile – wybrane miejsca upamiętnienia

Współczesne dziedzictwo Staszica w Wielkopolsce jest unikalne. **W Pile funkcjonuje komplementarny system pamięci**, łączący różne formy upamiętnienia:

Muzeum Stanisława Staszica (pamięć biograficzna i kuratora)

Muzeum Stanisława Staszica mieści się w **autentycznym domu rodzinnym Staszica przy ul. Browarnej 18** – najstarszym zachowanym budynku w Pile. Muzeum łączy funkcje:

- **Muzeum biograficzne** – ekspozycje poświęcone życiu i działalności Staszica
- **Miejsce pamięci** – zachowanie autentycznego miejsca narodzin reformatora
- **Centrum edukacyjne** – prowadzenie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej

Dom rodzinny Staszica stanowi materialny dowód związku reformatora z miastem i jest kluczowym punktem w topografii pamięci pilskiej.

Muzeum Okręgowe im. Stanisława Staszica (pamięć kontekstowa i regionalna)

Muzeum Okręgowe im. Stanisława Staszica w Pile oferuje szerszy kontekst regionalny:

- Kolekcje dotyczące historii Piły i regionu
- Ekspozycje "Meble i wnętrza mieszkalne od połowy XVIII - XX w."
- Kolekcję medalierstwa polskiego od XVIII – XX w.
- Materiały dotyczące przeszłości Piły i regionu

Muzeum osadza postać Staszica w kontekście życia społeczno-gospodarczego Wielkopolski XVIII wieku.

Pomnik Stanisława Staszica w Parku Miejskim

Monument ten, odsłonięty w 1991 r., jest głównym miejscem obchodów rocznic i uroczystości miejskich związanych z najstynniejszym pilaninem. Stanowi symboliczne centrum systemu pamięci o Staszicu w Pile.

Pomnik Stanisława Staszica (najstarszy w Pile)

Jest to najstarsza z pilskich rzeźb przedstawiających Stanisława Staszica, obecnie usytuowana przy al. Jana Pawła II. Pomnik został przeniesiony na obecne miejsce z innej lokalizacji w mieście, stanowiąc historyczny i trwały element krajobrazu Piły.

Ławeczka Stanisława Staszica (pamięć interaktywna w przestrzeni publicznej)

"Ławeczka Stanisława Staszica" to nowoczesny pomnik w centrum Piły (Plac Konstytucji 3 Maja), przedstawiający reformatora **czytającego pierwsze wydanie "Przestróg dla Polski"**.

Jest to przykład **interaktywnej formy upamiętnienia** – przechodnie mogą usiąść obok postaci Staszica, co tworzy symboliczne połączenie przeszłości z teraźniejszością. Pomnik:

- Lokalizuje traumę historyczną (rozbiory) w miejscu jej źródła (Piła)
- Pokazuje Staszica jako myśliciela aktywnego – czytającego swoje najważniejsze dzieło
- Tworzy przestrzeń dla refleksji nad dziedzictwem

Autorem rzeźby jest Norbert Sarnecki, a została odsłonięta **9 października 2017 roku**.

Instytucje edukacyjne noszące imię Staszica

Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile

Najważniejszą współczesną instytucją kontynuującą dziedzictwo Staszica w Pile jest **Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica**. Uczelnia ta:

- Prowadzi kształcenie w duchu praktycznym i użytecznym

- Realizuje ideę "bycia narodowi użytecznym"
- Łączy naukę z praktyką gospodarczą regionu

Nadnotecki Instytut UAM w Pile

Nadnotecki Instytut UAM w Pile przyjął **dewizę Staszica "być narodowi użytecznym"** jako fundament swojej **współczesnej misji gospodarczej i społecznej**.

Instytut ten aktywnie interpretuje i operacjonalizuje dziedzictwo Staszica poprzez:

- Badania naukowe związane z regionem
- Współpracę z lokalnymi przedsiębiorcami
- Działalność edukacyjną i popularyzatorską
- Wspieranie rozwoju gospodarczego regionu

To **aktywne dziedzictwo** – nie tylko pamięć historyczna, ale realizacja idei Staszica we współczesnym kontekście.

Szkoła Podstawowa nr 19 im. S. Staszica w Poznaniu

W Poznaniu, gdzie Staszic pobierał edukację, funkcjonuje **Szkoła Podstawowa nr 19 im. S. Staszica**, która kultywuje pamięć o związku reformatora ze stolicą Wielkopolski.

Inne miejsca pamięci i instytucje

W regionie wielkopolskim funkcjonują także inne formy pamięci o Staszicu:

- **Ulice i place** noszące imię Staszica w wielu miastach regionu
- **Towarzystwo Miłośników Miasta Piły** – organizacja kultywująca historię miasta i pamięć o Staszicu
- **Organizacje kulturalne w Pile** wspierające edukację historyczną
- **Programy edukacyjne** w szkołach regionu poświęcone postaci Staszica

Operacjonalizacja dziedzictwa – współczesne znaczenie

Szczególnie istotne jest to, że dziedzictwo Staszica w Wielkopolsce **nie jest tylko muzealnym reliktem, ale żywą inspiracją** dla współczesnych działań. Nadnotecki Instytut UAM w Pile świadomie przyjmuje jego motto jako wytyczną dla:

- Badań naukowych służących lokalnej gospodarce
- Wspierania przedsiębiorczości regionalnej
- Kształcenia kadr dla przemysłu i usług
- Budowania mostów między nauką a praktyką gospodarczą

To nowoczesna realizacja wielkopolskiego etosu pracy i użyteczności, który Staszic wyniósł ze swojego rodzinnego miasta.

Podsumowanie – Wielkopolskie DNA reformatora

Kluczowe wnioski

Analiza życia i działalności Stanisława Staszica dowodzi, że:

1. **Wielkopolskie pochodzenie było fundamentalne dla jego tożsamości** – wychowanie w zamożnej rodzinie mieszczańskiej w Pile ukształtowało jego etos pracy, gospodarności i służby publicznej
2. **I Rozbiór Polski (1772) i utrata Piły** były osobistym, bolesnym doświadczeniem, które ukształtowało jego patriotyzm i program reform politycznych
3. **Mieszczańskie korzenie** determinowały jego krytykę systemu feudalnego i postulaty emancypacji mieszczaństwa oraz reformy agrarnej
4. **Edukacja w Wielkopolsce** (Piła, Poznań) stanowiła fundament dla jego późniejszych osiągnięć naukowych i działalności społecznej

5. **Współczesne dziedzictwo w Wielkopolsce** jest unikalne – łączy pamięć muzealną, przestrzeń publiczną i aktywną operacjonalizację idei Staszica przez instytucje akademickie

Staszic jako Wielkopolanin

Stanisław Staszic to nie tylko wielki reformator i uczyony. To przede wszystkim **produkt wielkopolskiego pogranicza** – człowiek ukształtowany przez:

- Mieszczański etos pracy i gospodarności
- Doświadczenie życia na granicy z zaborcą
- Traumą utraty małej ojczyzny
- Wielkopolską tradycję racjonalizmu i praktycyzmu
- Wartości rodzinne: patriotyzm, religijność, szacunek dla nauki

Jego wielkość wynika z umiejętności przekucia osobistej traumy w program naprawy państwa, a mieszczańskiego etosu – w wizję nowoczesnego, egalitarnego społeczeństwa.

Znaczenie dla współczesnej Wielkopolski

Dziedzictwo Staszica pozostaje **żywe i inspirujące** dla współczesnej Wielkopolski:

- **Jego dewiza "być narodowi użytecznym"** jest aktualna jako wytyczna dla nauki, edukacji i przedsiębiorczości
- **Jego etos pracy i gospodarności** rezonuje z wielkopolską tradycją pracowitości i przedsiębiorczości
- **Jego program reform** przypomina o potrzebie stałego rozwoju i modernizacji
- **Jego patriotyzm** przypomina o wartości wolności i niepodległości

Stanisław Staszic to **"najznakomitszy z pilan"** i jeden z największych Wielkopolan. Jego życie i dzieło stanowią dowód na to, jak głęboko **regionalna tożsamość może kształtować narodowego reformatora** i jak lokalna trauma może stać się impulsem do **działań o znaczeniu ogólnonarodowym**.